

PO ROCE 1848: KOŘENY VELKÉHO STŘEDOEVROPSKÉHO ROMÁNU!

Lakis Proquidis

(Přeložila Nora Obriellová)

Co je to „potom“, které následuje po události prvotního významu? Kam například stouvat „potom“, jestliže mlvíme o emancipační vlně, která otřásla Evropou v polovině minulého století? Nebo jinak: kam až sahají dozrulé historické události velkého dosahu, jako jsou náboženské schisma, boj za národní nezávislost, masivní zpochybnění stávajícího sociálního řádu atd.? V roce 1848 se Maďaři chopili zbraní, aby se odpoutali od říše rakouského královského domu a vytvořili svůj vlastní národní stát — autonomní a svrchovaný stát v rámci nové Evropy. V tomto výjimečném roce nebyli Maďaři jediní, kdo se dožadovával ze všech sil této nové Evropy, složené ze suverénních, na mezinárodní scéně rovnopravných národů. Přesto utrpěli porážku a museli od roku 1849 čelit paralyzujícím pocitům hořkosti a zklamání.

Kam tedy stouvat ono „potom“? Do rolů diktatury, které následovaly po porážce? A proč ne do roku 1867, do okamžiku, kdy se Uhry stávají druhým pilířem říše? Proč ne do roku 1919, kdy realizují, byť neúplně, své sny z roku 1848? A konečně proč ne do roku 1956, kdy se jednoznačně ustavuje rusko-sovětský řád? Tolik dat. Tolik symbolů. Neoddelitelných od obrovského kyvadla, které Dějiny rozhoupaly od roku 1848 ve všech zemích, jež zeměpisně zaujímají část Evropy nazývanou „střední“. Už více než jedno a půl století nepřestalo toto kyvadlo oscilovat mezi nezávislostí a závislostí, mezi vlastní existencí a obranou.

Položme si nyní otázku: je toto kyvadlo stále v pohybu? Jinak řečeno, je mysl Maďarů a jejich sousedů, kteří obývali území mezi Jadránem a Baltským mořem, stále pronásledována bolestnou zkušeností grandiózních projektů potracených v zárodku? Několik vět stačí pro evokaci důsledivého rozpoložení, které se mi zdá být střední Evropě vlastní a které, i když je omezeno na určitou historickou situaci, může být převedeno na celé období, jež sahá od roku 1848 po dnešek. Autorem těchto vět je Středoevropan Witold Gombrowicz: promeš je v roce 1968 (jún výjimečný rok) a publikoval v knize Rozhovory s Dominique de Roux. Můžeme v nich odhalit ten paradoxní pocit, který mám na mysli, pocit par excellence středoevropský, ve kterém se mísí prohra tvář Dějinám a jistota být absolutně nepochopen:

„Konec války [Gombrowicz mluví o druhé světové válce] nepřinesl Polákům osvobození. V té smutné střední Evropě to znamenalo pouze výměnu jedné moci za druhou, Hitlerových katů za Stalinovy. Ve chvílích, kdy v patiškých kavárnách slavily úspěštilé duše jásavým zpěvem „vymanění pol-

ského lidu z feudálního jha“, v Polsku táž zapálená cigareta dala páliť lidskou kůži, jen ruka, která ji držela, byla jiná.“

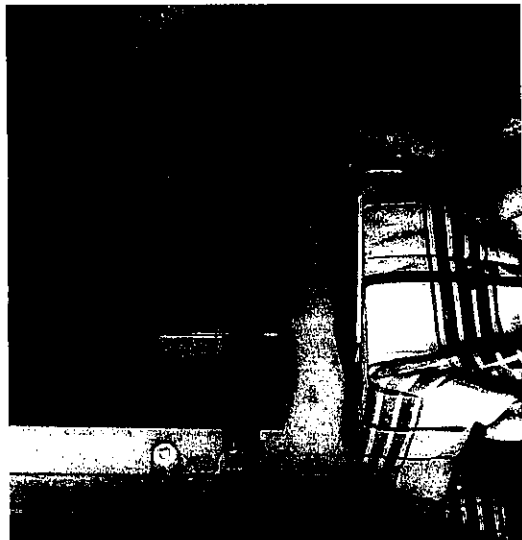
V těchto několika větách je obsažena, zdá se mi, podstata zkušenosti Maďarů a těch, kteří prožívali během sto patnáctilet let rub všech utopí. Jako kdyby se předpokládalo, že budou hrát roli velké laboratoře Dějin, jako kdyby byli pokusnými kráľky všech zárných zítřků. Jako kdyby měli v tichosti spolknout všechny nehody a následky pokroku, a navíc byli bez možnosti předat smysl svých jak kolektivních, tak individuálních dramát.

Jak se předává zkušenost specificky vázaná na nové, neznámé, nevyzkoušené situace? Jak zaujmout druhé? Myslím si, že v naší civilizaci k tomuto účelu neexistuje lepší prostředek, než je umění. Jistě, je tady historie, kroniky, pojednání a eseje, svědectví a úřední zprávy. Nicméně podstatná zkušenost, konkrétní existenciální zkušenost, jedinečná zkušenost je přenosná jen za podmínek, že je ukryta v přenesené umělecké metalotě. Jestliže připustíme, že střední Evropa po roce 1848 má něco specifického, co nám může předat, a jestliže nadto přiznáme, že opravdu chceme pochopit osud této části Evropy, k jakým dílům se máme obrátit? Moje otázka vůbec není retričická. Ostaně mi ani nepřísluší. Je to otázka, kterou položil Milan Kundera na začátku osmdesátých let, šest nebo sedm let poté, co se usadil ve Francii. Třezal se, zda je ještě schopen předat nesovětizovaný zemím Evropy zkušenost své vlastní země a onoho společenství evropských zemí ponechaných po roce 1945 pod sovětským poručnictvím.

Tady je začátek jeho slavného článku „Un Occident kidnappé“ (Unnesný Západ) uveřejněného v listopadu 1983:

„V roce 1956, v září, několik minut před tím, než byla jeho kancelář zničena dělostřelcem, odeslal ředitel Maďarské tiskové agentury do celého světa poselství beznadě. Je o ruském úroku, který byl ráno zahájen proti Budapešti. Depeše končila těmito slovy: „Unitráme za Maďarsko a za Evropu.““

Kundera se snaží v tomto textu odpovědět na dvě zásadní otázky, byť nádherně přezírané všemi intelektuály zádos-tivými hesel, mód a silných kauz. První se týká toho, proč se mohli Maďaři v roce 1956 dovolávat Evropy, spojovat svůj osud s jejím, a co víc: být připraveni zemřít pro její obranu. Druhá otázka byla samozřejmě: byla Evropa s to přijmout toto poselství?

Jaroslav Rossler: Patřiz, 1932

se za slovanskou. [...] Nikoliv, pravím to hlasitě i zjevně, nejsem nepřítel Rusů; však ale že při vši vědě káse k národu svému vždy ještě výše cením dobré lidské i vědecké nežli dobré národní, z té příčiny již pohná možnost univerzální monarchie ruské nemá žádného odhodlanějšího protivníka i odpůrce nežli mne; ne proto, že by monarchie ta byla ruská, ale že by byla univerzální.

Víte, že za jihovýchodní straně Evropy, podél hranic říše Ruské, přebývají národové mnozí, původem, jazykem, dějinami i mravem znamenitě rozdílní — Slovane, Rumuni, Maďaři a Němci, o Řeckých, Turcích a Škipetářích (Albáncích) ani nemluvíme — z nichžto žádný sám o sobě nemá dosti moci, aby přemocně mu sousedu svému na výhodě odporovatí mohl s prospěchem po vše budoucí časy; totoť mohou jen tehdy, když je svazek ouzký a pevný bude spojovatí všechny v jedno. Pravá životná žila tohoto potřebného svazku národův jest Dunaj; oustřední jeho moc nesmí se od teky této nikdy daleko uchylovati, má-li státu rakouského nebylo již odedávna, musili bychom v zájmu Evropy, ba humanitě samé přičiniti se co nejříve, aby se uvořil. [...]

Pomyslně si řiší Rakouskou rozdělenou na množství republik a republik — jaký to milý základ k univerzální ruské monarchii!

Umírámě za Maďarska a za Evropy,“ prohlášoval ředitel tiskové agentury v roce 1956. „Kdyby státu rakouského nebylo již odedávna, musili bychom v zájmu Evropy, ba humanitě samé přičiniti se co nejříve, aby se uvořil.“ psal František Palacký v roce 1848. 1848-1956: druhé darum zblomňuje předtuchu Palackého; to pravý chrán — přes všechny peripetie a změny, ke kterým došlo mezitím — sny středoevropské identity, jejíž základy spočívají na společném nebezpečí.

Ale jak mluvit s ostatními, jak jim vysvětlit nebezpečí, kterým byly vystaveny malé země střední Evropy? Pro střední evropské umění, samozřejmě. Pomocí románů, když se omezení na umění, které je mi nejmilejší. Všichni na Západě vědí všechno o komunistických režimech řízených z Moskvy. Přesto bylo nutné počkat na začátek sedmdesátých let a číst Solženicynův *Jeden den Iana Dnišovič*, abychom se probouřili z hypnotického spánku. Znamená to, že tam, ve střední části Evropy, jejíž historickou specifičnost jsme právě načrtli, neexistovala dříve schopná pohout myšlením Západu? Samozřejmě že ano! Řekl bych dokonce, že tato díla, v uměleckého hlediska hodnotnější než Solženicynův román, existovala dávno předtím. Kde tedy jsou? A, jestliže jsou některá ještě živa a jsou stále čtena, čím potvrzují charakter rozsáhlejší celku, čím přinášejí k zvláštnímu estetickému univerzu, jako je tomu v případě Tolstého a ruského románu, Dos Passose a amerického románu, Carlose Fuentes a latinskoamerického románu?

Rozumíme silnému poutu, které existuje mezi Haškem a Kalkou, mezi Kalkou — mluvím o *romanopisť*, a ne o autorovi Dopišů Mileně — a Konwickým, mezi Gombrowiczem a Musilem, mezi Kunderou a Andričem, mezi Čápkem a Kosztolányim, mezi Hrabalem a Dérym? Jejich rodná místa

čť Travník, Ruse, Subotica, Klagenfurt, Budapešť, Vídeň, Brno, Praha, Maloszyce, Wlino. Abychom je situovali na mapě, musíme sledovat tok Dunaje nebo řeku opustit na území Budapešti a dát se na sever nebo na jih.

Milan Kundera napsal svůj článek deset let po šoku ze Solženicyna. Nicméně nechoval žádnou iluzi o šťastném setkání zbytku Evropy se střední Evropou. Kontakt, který se neudělá věc, těžkéne v mnohem tvořivějších dobách, zejména v třicátých a šedesátých letech, neměl žádnou šanci se uskutečnit opožděně, a navíc prostřednictvím hlasu jediného romanopisce. Nezapomínejme, že ještě lze Solženicyna zasílat široké západoevropské publikum, bylo to z velké části díky tomu, že toto publikum už předtím asimilovalo estetické rysy velkého ruského románu. Smysly čtenářů byly připraveny přijmout nově přichozícího, zatímco středoevropské romanopisce přicházeli zbaveni svých kořenů, svých otázek svého historicko-kulturního kontextu. Z tohoto hlediska byl každý z nich redukován na svou auru exotičnosti. A pokud měl šanci být slyšen, věděl za to méně kvalitě svého díla a více politickým okolnostem a svým konfliktním vztahům s režimem své země. Nic neodráží lépe, zlá se mi, osamění, ke kterým jsou odsouzeni romanopisce odtamtud — a proto, kdo zná díla a osoby, je snadné zobecnit jejich osud pro celou kulturu — než tyto věty Daniela Kise pocházející z jednoho rozhovoru pro La Quinzaine littéraire v Paříži roku 1980:

Všechno, co se tady děje v kultuře, politice, literatuře, je můj svět, alespoň jedna jeho část, je to dokonce moje kulturní svět. Znáám všechna jména francouzské kultury. Žiji s nimi, mluvím s nimi, oni mi odpovídají. Ale oni nežijí se mnou. Mezi námi — žádný odkaz na mou kulturu, na její velká témata není možný. Jejich témata jsou i mémi, moje nejsou nikdy jejich.

Ve svém článku z roku 1983 šel Kundera mnohem dále než tato prostá stížnost, jako ostatně i Kis sám v jiných textech. Kundera podtrhoval fakt, že v období, kdy většinu intelektuálů, hlavně na Západě, zůstávali chyceni do pasti sociopolitického diskursu, kdy politování bylo na svém vrcholu, kdy neexistoval jiný obzor než ten vymezený konfliktem dvou světových velmocí, středoevropská kultura neměla žádnou šanci být vnímána a oceněna podle své pravé hodnoty. Přijďme k tomu předtuchu, že Evropa jako znak civilizace, systém hierarchizovaných hodnot, a bude dávat přednost kultuře masové, kultuře poturistické, demokratizované, zakládní se lidskými právy, kultuře, kde všechno vyjde nastejno a kde nic není lepší než cokoli jiného, jak by mohla Evropa v těchto podmínkách porozumět charakteristickým znakům odlišné kultury? Sama byla na prahu svého zhroucení jako kulturní entity. Připravovala se na své předopadání ve velkém, ekonomický pól. Už bylo příliš pozdě na to, aby rozeznala svou druhou polovinu a aby se v ní sama poznala.

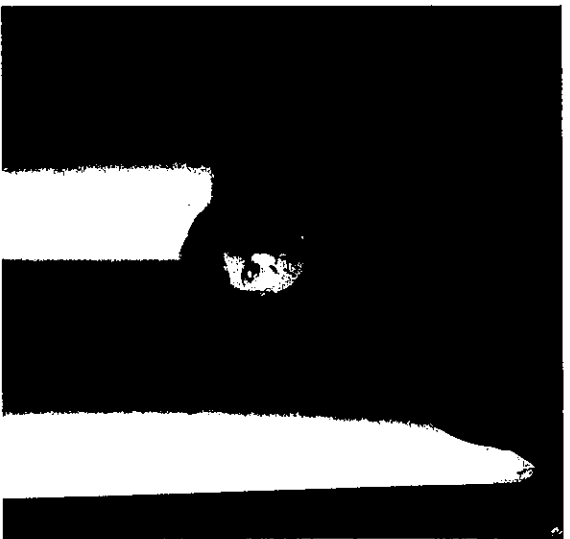
Vrátme se nyní k počáteční otázce pod jiným úhlem: místo toho, abychom se ptali, zda existuje nějaké

ké „po“ roce 1848 a jaký je jeho obsah, položíme si novou otázku: můžeme si představit svět, ve kterém by rok 1848 ztratil svůj smysl? Neboť existuje-li nějaká jednoduše chronologická „potom“, kde události na sebe navazují a vyvíjejí jediný sémiotický řetězec, jehož konec je pevně spojen s úvodní událostí, existuje rovněž jiné „potom“: potom, kdy byl řetěz přerušen; potom, kdy byl cyklus uzavřen; potom, který začíná mimo všechno, co by mohlo tím či oním způsobem vyplýnout z počáteční situace.

Myslím, že v současné době všichni žijeme v tom druhém „potom“, to znamená v čase, který začíná závěrem záorky otevírané v roce 1848; toto „potom“ začíná symbolickým datem, rokem pádu Berlínské zdi. 1848-1989: to, co tvořilo rámec čtyřicetileté střední Evropy, to znamená zajistit ve svém láně přetrvání svobodných a samostatných historických subjektů, přičemž. Tato aspirace nebyla nikdy plně realizována, na politické úrovni nebyla nikdy prožívána uspokojivým způsobem. Ale proto ještě nebyla ztracena. Naopak: tato aspirace formovala — jako kolektivní potlačené vědomí — kulturní tvářnost celé oblasti.

V roce 1989 se všechno změnilo. V roce 1989 umírá rok 1848. V roce 1989, kdy symbolicky končí ruská hrozba, končí také svět, který dovoloval malým národům střední Evropy snít o větší historické roli, než je jejich rozměr, dovolávající se Evropy jako Čech roku 1848, jako Maďar roku 1956, poztravaly, že jejich osud byl nerozlučně spjatý s osudem celé Evropy složené ze suverénních národních států, vzájemně se podporujících tvář v tvář nebezpečí Univerzální říše příše z Východu.

Počínaje rokem 1989 ztrácení malé národy své historické základy. Jejich zakladatelská aspirace už nemá smysl. A jejich

Jaroslav Rössler: Praha, 70. léta

těchto subjektů, sílu, určenou k jejich rozdělení a k jejich uniformizaci z hlediska nastolení „Univerzální monarchie“. Nemí dležíte, že se Palacký myšlil v činitele, který opravdu spustí tuto sílu — on ho viděl v Rusku. Je naopak podstatné, že to nejvládnější z jeho prorocství či z jeho obav se odehrává v celé své šíři před našima očima.

Tam, ve střední Evropě, tedy existuje věčný antagonismus těchto dvou osudů, tohoto kyvadla dějin, o kterém jsem mluvil, těchto dvou extrémů: z jedné strany plnost, zajisté- ný život; z druhé strany nicota, zničení ze zenského povrchu, tyto extrémy, které proměňují a rozdělují neustále duši každého národa a každého obyvatele, kteří všichni v hloubi duše vědí, že pád, krach zruší nakonec každý posun vpřed a každé emancipační úsilí.

Obě tyto síly vřádnou nepřetržitě. Jedna, starobylá, nám všem připomíná jako jakýsi archetyp naší evropské minulosti. Připomínáme si zoufalé volání maďarského novináře v roce 1956. Je to síla, která hřeje srdce těch malých národů a která se pokouší je proměnit v samostatné historické subjekty; síla vzešlá z minulosti, která se nuceně nikdy nestala stálým a trvalým způsobem přítomnosti. Připomínáme si rovněž cigarety, o něž mluvil Gombrowicz, která přešla v rozmezí několika měsíců z ruky jednoho karta do ruky následujícího. A potom je tady protivikladná síla, spojená s úsilím, že jakýkoliv pokus přináležit k dějinám bude zničen uniformizujícími silami, které už se činí. Tady je myslím celé drama Středoevropánů. Přibližl dlouho žili s neuskutečnitelným snem, zatímco každé gesto zaměřené k uchopení tohoto snu se rychle změnilo v katastrofu. Ve střední Evropě vedle sebe existovaly minulost (jako sen, idyla, chiméra, hluboká nostalgia) a budoucnost (jako debak, pohroma, nemožnost jakéhokoliv rozlišení mezi hodnotami). Ve střední Evropě je hodně minulosti, hodně budoucnosti a málo, velmi málo přítomnosti.

V tomto velkém historickém paradoxu se skrývají opravdové estetické kořeny středoevropských romanopisců. Jistě, nikdo nemůže znát hlubokou alchymii, která transponuje historickou skutečnost do děl s čtenými významy. Ale je jisté, že bez jiskry, bez historického jádra, bez počátečního komplexu by každá představa estetické jednoty mezi Canet-tem a Musilem, mezi Kunderou a Gombrowiczem ztratila své opodstatnění. Umělecká řešení byla tak novátorská, dvojznačná a rozmanitá, jak to bylo možné. Ale otázka je stále stejná: jak čelit životu rozervanému mezi nesplácnými sliby dějin a katastrofami, které oznamují ještě strašlivější katastrofy? Za každým velkým středoevropským románem se rysuje vždy stejná existenciální zkušenost: jsme na rozhraní šera a rozbřesku, a nerozdělň se.

■ ■ ■

Ten, kdo není schopen vnímat specifitnost tohoto permanentního boje mezi „archaickou“ minulostí a vzdálenou budoucností — ne mezi minulostí věčerstá a budoucností zítřka, ale, a to opakují, mezi minulostí navždy uzavřenou, mimo součas dějin, a vzdálenou, strach vzbuzující budoucností, kterou jsme ještě nepoznali — ten nikdy neporozumí

střechy zděné po předcích už nemají základnu. Ostatně velké evropské národy, ty, které kdysi sloužily za vzor malým národům usilujícím o stejnou důstojnost, si pospíšily obrátit se směrem k mondializaci, uniformizaci kultur, turistizaci civilizaci. Kapitola národů je uzavřena. Hlavní prvek, který ospravedlňoval zvláštní charakter středoevropské kultury v láně dějin, které jí sloužily jako pozadí, zmizel ze scény a s ním, zdá se, jakákoliv myšlenka, že by se z ní lidstvo, které přijde po nás, mohlo po příkladu Františka Palackého poučit. Ze dne na den se tento prvek ocitl mimo Dějiny, mizel — le- ještě nazývávat dějiny pády a vzestupy burz a nárazů ekonomických rozhodnutí udělaných na tom či onom místě planety.

■ ■ ■

Zůstává jedna otázka: zmizeli-li historický důvod zrození jedné kultury nebo upevnění jedné estetiky, zmizí s ním i výdobytky ducha a „imagnace“ Vime velmi dobře, že ne. Smysl uměleckých děl není nikdy jednoznačný; tím, že odhalí nové aspekty, mohou být zveřejněna nezavírala na nejradiálnějších historicko-sociálních změnách.

Takže co můžeme dnes očekávat od středoevropského románů? Pod jakým úhlem máme pokračovat v jeho čtení? Pomyšleme ještě jednou na historické dilema, kterému žádají středoevropský národ nemohl uniknout. Z jedné strany — sledujeme-li znamení dějin — se vnucovalo vytvoření samostatného státu; a kvůli tomu bylo třeba se potvrdit, nejčastěji na úkor svých sousedů. Odtud obecně oslabení. Na druhé straně, společné obývání prostoru s jinými národy bylo nabídkou, ale na této úrovni nemohly dějiny nabídnout nic hodnotného ani důvěryhodného: buď to byla Kakanie, nebo paugermanismus Berlína, nebo panslavismus Moskvy.

Nebyly jedna či dvě generace, které prožily toto neřešitelné dilema. Plynula desetiletí a s nimi se střídali ti, kteří se snažili uskutečnit ten či onen projekt, aby překonali toto dilema a mohli žít normálním životem po příkladu ostatních evropských zemí. Pokaždé to byla porážka. Pokaždé to bylo zklamání, zklamání sorva stravené, a už se znovu vyžádalo za nových projektů. Tam, ve střední Evropě, se po relativně dlouhých obdobích závrtný kolotoč naděje — zklamání — naděje — zklamání nemohl nikdy zastavit... Francie prožívala dějiny „normálních“ způsobem: revoluce, napoleonské války, restaurace atd. Jako kdyby existoval pro všechno vy- mezený čas. Naproti tomu ve většině středoevropských zemí se během čtyřiceti let konalo několik revolucí, válek a obno- vení předechozích pořádků. Nemyslím si, že by se voják Svej- k mohl objevit na jiném místě zeměkoule. Ve střední Evropě, kde — na základě opakovaní konfliktů a vstavení protičlud- ných cílů — se válka stává širším mechanismem, který se vyzívuje sám sebou, je Svej- k ve svém přirozeném prostředí. Ve Francii se dějiny film odvíjí podle norem historického času. Ve střední Evropě běží zrychleným tempem. Ve Francii je jediný historický čas. Pro malé středoevropské země existují dva. Jeden, vzešlý z evropské minulosti, má v sobě sílu, která žene ke zrození samostatných historických subjektů. Ten druhý, přišlý z daleké budoucnosti, z té budoucnosti předvídané Františkem Palackým, obsahuje sílu k destrukci

nolo krásného rána a být obklopen dvěma neznámými muži, kteří se hrabou ve vašich věcech, nemá nic společného ani s teologií, ani s buržoazním pocitem viny, ani s literárními křivkami.

Jde o nejkonkrétnější, nejprozaičtější, nejpřítomnější re- alitu: jednoho krásného rána se probudíme a už nepoznáme svůj domov; jednoho krásného rána se probudíme a Evropa už tam nebude.

LAKIS PROGUDIS je šéfredaktorem pařížské revue L'Atelier du roman.

POZNÁMKY

1) Tento text je součástí příspěvku předneseného na kon- ferenci „Po revoluci“ pořádané Petřofho literárním muzeem a Maďarským centrem současné literatury v Budapešti 5.-6. listopadu 1998.

2) Text „Un Occident kidnappé“ byl publikován v časopi- se Le Débat č. 27 v roce 1983. Český nikdy nevyšel, proto je překlad jeho názvu pracovní, není autorizován M. Kunderou.

3) Dopis Františka Palackého do Frankfurku vyšel v Praze 11. dubna 1848. Český text vyšel v práci F. Kutnar: Naše ná- rodní minulost v dokumentech, díl II, Praha 1962, s. 355n.